

УДК 070(477.82)"XVIII—XIX"

Ірина Міляшевич,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри бібліотекознавства та бібліографії
Рівненського державного гуманітарного університету

Еволюція волинської преси в останнє десятиріччя російського самодержавства (1906—1916)

Висвітлюється історія волинської преси початку ХХ століття, подається її статистичний аналіз, з'ясовуються причини еволюційних процесів, характеризуються зміни у тематико-типологічному складі та жанрових особливостях періодичних видань.

Ключові слова: періодичні видання, Волинь, історія, краєзнавство.

Дослідження історії регіональної преси — важливий напрям історико-краєзнавчих, пресознавчих та книгознавчих досліджень. Провінційна преса, віддзеркалюючи особливості суспільно-політичного, економічного та культурного життя краю, слугує додатковим цінним матеріалом вивчення історії України, вона є невичерпним джерелом фактологічного краєзнавчого матеріалу, а знайдений масив інформації про всі регіональні періодичні видання може бути використаний для створення повного репертуару національного друку та реалізації програми "Документальна пам'ять України".

Виявлення еволюційних процесів формування системи періодичних видань у ту чи іншу історичну епоху, з'ясування причин її розвитку чи занепаду, вивчення процесів, які обумовили зміну жанрово-тематичної структури цієї системи, сприяють поглибленню досліджень, дають змогу всебічно розглянути історію місцевої журналістики. Проблеми походження, становлення і розвитку волинської преси ХІХ — початку ХХ ст. поки що не знайшли всеосяжного висвітлення в науковій літературі. Складність їхнього дослідження обумовлена відсутністю у фондах архівів і бібліотек України повних комплектів періодичних видань Волинської губернії ХІХ — початку ХХ ст.¹, а також концентрацією основного масиву документів про їхню історію тільки в архівах Російської Федерації (РФ), зокрема в Російському державному історичному архіві (РДІА) у Санкт-Петербурзі. Тому наукова література з історії волинської преси окрес-

леного періоду представлена лише історико-бібліографічним дослідженням авторки [1], її публікаціями [2; 3; 4; 24; 31 та ін.] та поодинокими статтями інших дослідників, зокрема Н. Сидоренко, Н. Сарапин, А. Бойко, В. Бондаренко, Л. Дениско [5; 6; 7; 8; 9; 10 та ін.], в яких подаються відомості про деякі волинські часописи. Волинська преса відображена також в окремих монографіях [11; 12], присвячених історії української періодики ХІХ — початку ХХ ст. загалом.

Повнішим є бібліографічне відображення волинської преси. Майже вся вона зафіксована у ґрунтовному бібліографічному покажчику Російської національної бібліотеки (РНБ) [13] і продубльована у покажчиках М. Бойка з Канади [14] та українських авторів Ю. Лашука, Г. Бухало, О. Ощуркевича [15]. Цінну інформацію про волинську релігійну пресу з фондів НБУВ уміщує бібліографічний покажчик Л. Дениско [16]. У зазначених джерелах подається тільки бібліографічний опис періодики без будь-яких анотацій та історичних довідок.

У жодній з названих публікацій не ставилося завдання виявити еволюційні процеси розвитку волинської преси, з'ясувати їхні причини, прослідкувати зміни у формуванні її тематико-типологічної структури та жанрових особливостей. Тому висвітлення цих питань є метою запропонованої статті.

На початковому етапі волинська преса розвивалась дуже повільно і стабільно порівняно з пресою інших регіонів України, тому в першому п'ятиріччі ХХ ст. була представлена тільки офіційною газетою "Волинские губернские ведомости" (Житомир, 1838—1917), громадсько-політичною газетою "Вольнь" (Житомир, 1882—1917), релігійними журналами "Волинские епархиальные ведомости" (Почаїв, 1867—1907, Житомир, 1908—1917) та "Почаевский листок" (Почаїв, 1887—1914).

Початок ХХ ст. характеризується надзвичайно бурхливим кількісним збільшенням випуску волинської преси. Починаючи з 1906 р., він щорічно нарощувався і вже у 1908 р. досягав 16 назв (див. рис. 1). Це пояснюється насамперед загальними змінами, які відбулися в економічному і суспільному житті Російської імперії, а також затвердженням нових керівних документів, які регламентували функціонування періодичних видань. Розглянемо безпосередній вплив цих причин на розвиток системи волинської преси.

17 жовтня 1905 р. був проголошений царський маніфест [17], який обіцяв свободу слова. 24 листопада 1905 р. уряд затвердив "Временные правила о повременных изда-

¹ У фондах бібліотек, архівів і музеїв України зберігається менше половини назв періодичних видань Волині ХІХ — початку ХХ ст. [1, с. 3]. Переважна більшість з них представлена окремими примірниками за різні роки. З метою виявлення волинської періодики автором були обстежені фонди Бібліотеки Російської академії наук (БРАН), Державної історичної бібліотеки України (ДІБУ), Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ), Національної парламентської бібліотеки України (НПБУ), Російської національної бібліотеки (РНБ), Науково-довідкової бібліотеки Центральних державних архівів України, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка (ЛННБС), Рівненської, Волинської та Житомирської обласних наукових бібліотек, Російського державного історичного архіву (РДІА), Центрального державного історичного архіву України (ЦДАУ), Державних архівів Волинської, Рівненської та Житомирської областей, Рівненського, Житомирського та Волинського краєзнавчих музеїв.

них" [18]. Вони значно спростили систему реєстрації нових періодичних видань: якщо раніше на випуск нового потрібен був дозвіл Головного управління у справах друку, співробітники якого мали попередньо переконатись у "благонадійності" майбутніх співробітників, то тепер свідомство мав право видати місцевий губернатор тільки на підставі поданої заяви. Для провінційної преси такий порядок реєстрації був надзвичайно сприятливим. Волиняни мо-

ментально зреагували на ці зміни, і вже у 1906 р. виникло чотири нові періодичні видання. Два з них — "Почаевские известия" (Почаїв, 1906—1909) та "Волинская жизнь" (Житомир, 1906—1908) — були суспільно-політичними газетами монархічного спрямування, а журнал "Возрождение" (Кременець, 1906—1908) та газета "Голос Волинского общества грамотности" (Житомир, 1906) стояли на демократичних позиціях.

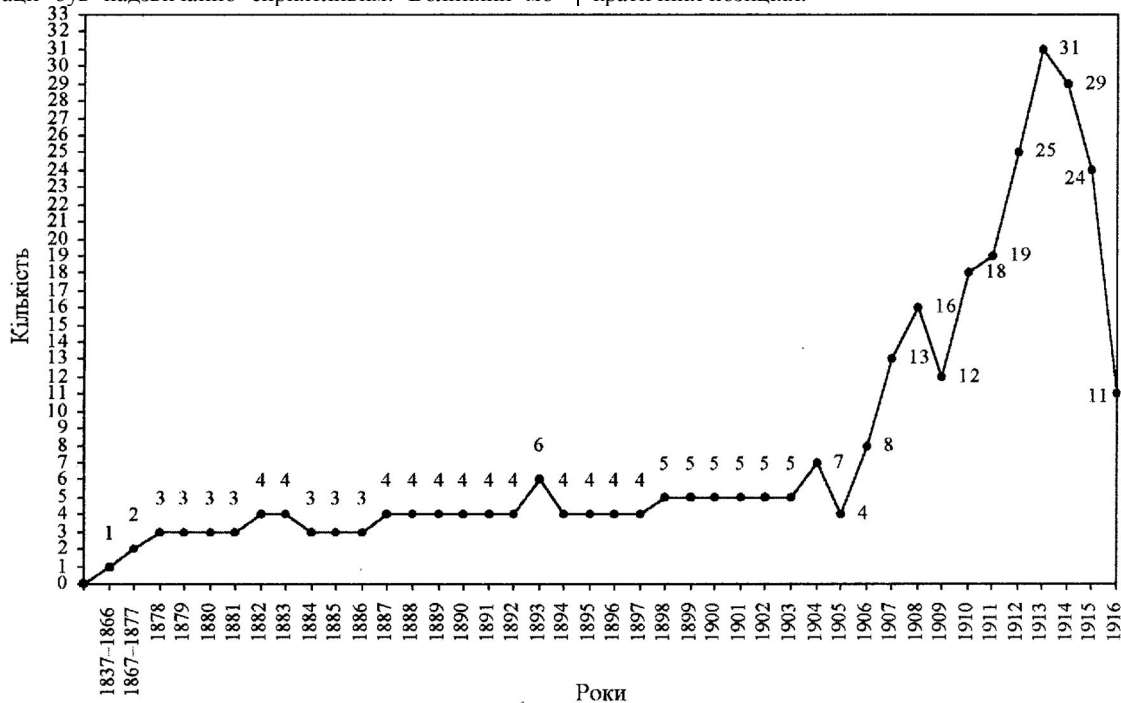

Рис. 1. Розподіл волинської преси за роками

Проте період відносної свободи друку тривав недовго. 18 березня 1906 р. були затверджені зміни і доповнення до "Временных правил о периодической печати", в яких зазначалося, що правила від 26 листопада 1905 р. "...оказываются недостаточными для борьбы с нарушениями, предписанными для повременных изданий требованиями" [19, с. 4], тому ці вимоги зробили ще жорсткішими. Зокрема, для видавців збільшувалися суми штрафів (від 300 до 3000! руб.), при повторному порушенні — арешт на термін від двох місяців до року і чотирьох місяців; крім того, видавцю припиненого періодичного видання заборонялось випускати нове "...до истечения, указанного в приговоре срока", а друкарня закривалась на шість місяців тощо.

Першою громадсько-політичною газетою демократичного спрямування, яка потрапила під дію приписів "Временных правил...", була демократична газета "Волянь" (Житомир, 1882—1917). У грудні 1906 р. вона була закрита через "...угрожающее порядку и спокойствию направление" [20, с. 51]. Замість неї у 1907 р. почали виходити на зміну одна одній демократичні газети "Голос Волини" (Житомир, 1907) та "Вестник Волини" (Житомир, 1907—1908) — фактично єдині нові демократичні громадсько-політичні газети, які виникли у 1907 р. й існували у той час (у січні 1907 р. почала виходити ще одна демократична газета "Кременецкий голос" (Кременець, 1907), але вона була зразу ж закрита за "...напечатание в № 2 противоправительственной статьи" [21, с. 209], тому до уваги її не беремо.

Ми можемо спостерігати таке цікаве явище: у 1907 р. одночасно зі значним зростанням кількості періодичних видань (з 8 до 13 назв) зменшується питома вага газет порівняно з журналами (6 : 7). Ці дані наочно демонструє таблиця.

Таблиця

Співвідношення основних видів періодичних видань початку XX століття за роками

Роки	Газети	Журнали	Бюлетені	Всього
1901	3	2	—	5
1902	3	2	—	5
1903	3	2	—	5
1904	4	3	—	7
1905	2	2	—	4
1906	5	3	—	8
1907	6	7	—	13
1908	9	7	—	16
1909	6	6	—	12
1910	7	6	5	18
1911	7	7	5	19
1912	9	10	6	25
1913	13	11	7	31
1914	13	12	4	29
1915	13	7	4	24
1916	4	5	2	11

У 1907 р. видавалося тільки шість газет: одна офіційна — "Волинские губернские ведомости", дві монархічні суспільно-політичні — "Волинская жизнь", "Почаевские известия", три демократичні — "Вестник Волини", "Голос Волини", "Кременецкий голос". Усі демократичні газети постійно піддавалися репресіям (штрафи, арешти, закриття), дві з них проіснували від декількох днів до декількох місяців. Наведені факти свідчать про надзвичайно жорстоке ставлення місцевої влади до демократичної преси (детальніше ці події аналізуються в публікаціях автора [1; 4 та ін].

Така позиція місцевої влади призвела до того, що у 1908—1909 рр. у Волинській губернії не виходило жодної прогресивної газети (крім "Владимир-Волинской жизни", Володимир-Волинський, 1908, однак вона проіснувала дуже короткий термін), і залишилася фактично тільки одна газета демократичного спрямування — відновлена "Волянь" (Житомир, 1882—1917).

Для аналізованого періоду характерне виникнення ліберальних газет та збільшення випуску кількості журналів. До існуючих — "Волянские епархиальные ведомости" (Почаїв, 1867—1907, Житомир, 1908—1917), "Почаевский

листок" (Почаїв, 1887—1914) та "Возрождение" (Кременець, 1906—1908) — додаються релігійний журнал "Истина" (Житомир, 1907—1908) та три галузевих — "Известия Луцкого общества сельского хозяйства" (Луцьк, 1907—1914), "Уездный воинский начальник" (Житомир, 1907—1909) та "Чиновник военного ведомства" (Житомир, 1907—1909).

З 1910 р. спостерігаємо потужний видавничий бум, який закінчився з початком Першої світової війни (див. рис. 1). Щорічно виникали нові періодичні видання. Уявлення про цей процес подає рис. 2.

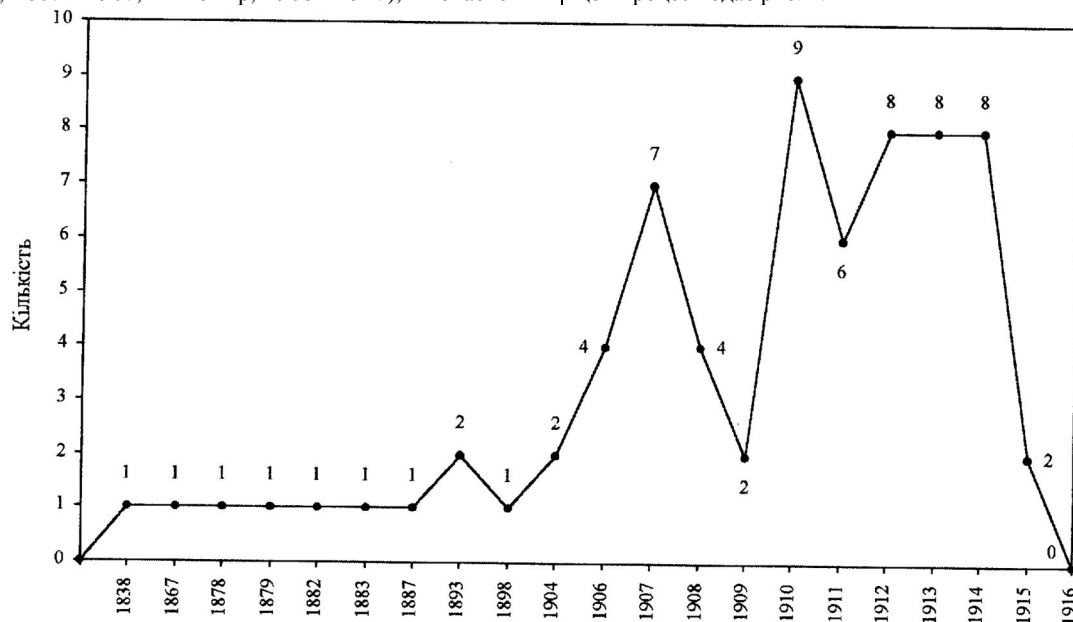

Рис. 2. Виникнення нових періодичних видань щорічно

Видавничий бум на Волині ми пояснюємо насамперед діяльністю губернського та повітових земств Волині¹. У монографії російської дослідниці С. Махоніної, присвяченій аналізу дореволюційної преси 1905—1914 рр. [22], зазначається, що в Російській імперії "...земские издания были очень слабы и маловлиятельны, но как новое для системы русской легальной прессы явление они представляют интерес" [22, с. 42]. На нашу думку, така характеристика не зовсім справедлива щодо земських видань Волинської губернії. Завдяки земству відбувся кількісний і якісний стрибок у розвитку волинської журналістики у 1910—1916 рр. (див. публ. [24]).

З діяльністю земств пов'язане виникнення на Волині нового виду періодичного видання, якого не було раніше, — бюлетеня. Уже у січні 1910 р. починають виходити "Ветеринарная хроника Волинской губернии" (Житомир, 1910—1916), "Сельскохозяйственная хроника Волинской губернии" (Житомир, 1910, 1915) та "Страховая хроника Волинского губернского земского управления" (Житомир, 1910). У 1911—1913 рр. кількість назв бюлетенів збільшується, а їхня тематика урізноманітнюється: з метеорології, економіки, сільського господарства — "Дорожная хроника Волинского земского управления" (Житомир, 1910), "Ежемесячный бюллетень метеорологической сети Волинского губернского земства" (Житомир, 1913—1915), "Состояние операций по обязательному и добровольному страхованию и сведения о противопожарных мероприятиях на ... месяц ... года"

(Житомир, 1912—1913), "Труды метеорологической сети Волинского земства" (Житомир, 1911—1912), "Цены на продукты сельского хозяйства на базарах и ярмарках Волинской губернии" (Житомир, 1911—1914). Завдяки земству з'являється ще одне офіційне періодичне видання "Известия Волинского губернского земства" (Житомир, 1912—1914).

Роль земства не обмежувалася тільки сприянням випуску фахових періодичних видань. Демократичні погляди більшості земських діячів вплинули і на стан громадсько-політичної преси. З'являється низка демократичних газет, видавцями і редакторами яких були чиновники різних губернських земських установ. Найрадикальніший характер мали газети "Волинская почта" (Житомир, 1912—1914) та "Волинский курьер" (Житомир, 1912—1913). Здійснений автором аналіз дає підстави говорити про формування демократичного табору волинської преси, який єдиним фронтом виступав проти свавілля місцевої влади та сприяв демократизації свідомості волинської публіки. Вже ніякі репресивні заходи волинського губернатора та волинської жандармерії (масштаби яких вражали навіть вищі інстанції, зокрема генерал-губернатора та Головне управління у справах друку (див. архівні документи [25; 26; 27; 28] та публікації [1; 4; 29; 30]) не могли спинити розвиток демократичної преси краю.

Влада зміцнює монархічну пресу. У 1912 р. з'являється чорнософенна газета "Волинская земля" (Кременець, Почаїв, Здолбунів, 1912—1915), яка, орієнтуючись на малограмотного читача, розпочинає шалену агітаційну діяльність за зміцнення авторитету самодержавного ладу та брутальну боротьбу з "инакомыслием". Захищаючи засади самодержавства, сильно політизується релігійна преса, зокрема газети "Волянские епархиальные ведомости" та "Почаевский листок" (детальнішу характеристику цих процесів див. у публ. [2; 7; 8; 10; 31]).

¹ Земська форма правління у Російській імперії вводилась у 1865—1875 рр., проте лише у трьох губерніях — Волинській, Подільській і Київській — повноцінні земські установи почали функціонувати у квітні 1911 р. [23].

У цей час на Волині вже фактично сформувались основні течії громадсько-політичних періодичних видань:

— монархічна (основні завдання — прославляння і возвеличення російського самодержавства та його політики; засудження будь-яких проявів опозиції та демократії; піднесення авторитету Російської православної церкви як духовної основи самодержавства; утвердження у свідомості корінного населення краю його віковичної єдності з російським народом; цькування представників інших націй і народностей, котрі мешкали на Волині, насамперед євреїв і поляків, які вважалися причиною всіх бід);

— демократична (основні завдання — аналіз з прогресивних позицій суспільного та економічного життя Волині та Російської імперії, пробудження свідомості мас, сприяння в орієнтації у складній політичній ситуації, критика місцевої влади та діяльності місцевих установ);

— ліберальна (відзначалась обережністю у висловлюваннях та оцінках, нечіткістю політичних програм, оминала гострі політичні питання).

У 1910 р. виникають перші сатиричні періодичні видання "Кременецкая искра" (Кременець, 1910—1914) та "Кривое зеркало" (Рівне, 1910).

Інтенсивний розвиток економіки і боротьба за ринки збуту сприяли виникненню нових фахових² періодичних видань. Крім уже названих бюлетенів Волинського губернського земства, один за одним виходять журнали "Листок хмелевода" (Житомир, 1911—1917), "Голос пчеловода" (Житомир, 1913—1915), "Бюллетень Волинского общества хмелеводства о состоянии хмелевых плантаций в Волинской губернии и за границей" (Житомир, 1914—1915). Ці часописи допомагали місцевому виробнику зорієнтуватись в економічній ситуації, вирішити питання про збут продукції, досягти максимальної ефективності у виробництві. Величезну роль у розвитку фахової періодики губернії, крім земств, відіграли сільськогосподарські товариства (зокрема Луцьке сільськогосподарське товариство, Волинське товариство хмелярства, Житомирське ошадне товариство хмелярів) та приватні особи. У цілому у 1906—1916 рр. на Волині видавалося 19 фахових періодичних видань: 8 журналів і 11 бюлетенів.

Таким чином, для періоду 1910—1914 рр. характерне не тільки стрімке зростання випуску періодики, а й урізноманітнення її типів.

Після 1914 р. спостерігається різке зменшення кількості періодичних видань. За два роки їхня чисельність знизилася на 20 назв (див. рис. 1), основною причиною чого стала Перша світова війна.

У 1914 р. Волинська губернія входить до району військових дій. Східна Волинь знаходилась у прифронтовій зоні, а землі західної Волині (сучасної Рівненської, Волинської, частково Тернопільської областей) були протягом усієї війни театром воєнних дій. У цей час відбувається масове закриття періодичних видань. До 1916 р. "утримались на плаву" лише чотири релігійні періодичні видання ("Волинские епархиальные ведомости", "Законоучитель", "Почаевский листок", "Русский инок", причому два останні друкувались за межами Волині на Андріївському хуторі Київської губернії), два бюлетеня Волинського губернського земства ("Ветеринарная хроника Волинской губернии", "Врачебно-санитарная хроника Волинской губернии"), офіційна газета "Во-

линские губернские ведомости", три приватні періодичні видання ("Волинь", "Волинское слово", "Жизнь Волини"), а також журнал "Листок хмелевода", який видавався Волинським товариством хмелярства.

У 1915 р. з'явилося лише дві газети: "Волинець" (Житомир, 1915) та "Волинская мысль" (Житомир, 1915), які проіснували менше місяця, а у 1916 р. — жодного нового періодичного видання. Єдиним позитивним моментом цього періоду було виникнення нового різновиду громадсько-політичної преси — телеграм, які оперативно подавали відомості про хід воєнних дій, інформували про події, пов'язані з війною (голод, епідемії тощо), уміщували телеграми від власних кореспондентів і Петроградського телеграфного агентства. Ці видання відрізнялися невеликим обсягом, "сухим" інформаційним матеріалом і безсторонністю оцінок поточних подій.

Найзгубнішими були наслідки Першої світової війни для провінційної преси. Якщо у переддень війни ми спостерігаємо досить "широку географію" виникнення періодичних видань (наприклад, станом на 1913 р. вони виходили, крім Житомира, у Почаєві, Луцьку, Дубно, Рівному, Ковелі, Кременці), то до 1916 р. припинився випуск більшості провінційних газет (крім телеграм), "вижили" тільки окремі житомирські видання.

З падінням російської монархії у 1917 р. розпочинається новий період в історії волинської преси, обумовлений історичними подіями та процесами. Протягом 1917—1918 рр. припинили існування всі періодичні видання, започатковані у часи Російської імперії.

Отже, можна констатувати, що останнє десятиріччя російського самодержавства було дуже своєрідним періодом розвитку волинської періодики, для якого властиві такі характерні риси:

— різко збільшилася кількість періодичних видань: у 1906—1916 рр. їх було випущено у сім разів більше, ніж за попередні 60 років; виникло 59 нових газет і журналів; апогей їхнього розвитку зафіксований у 1913 р., коли одночасно видавалося 31 періодичне видання;

— інтенсивний кількісний випуск волинської преси поєднувався з її нестабільністю. Більшість видань були недовговічними: 40,8% виходили рік—три; 26,8% припинили існування на перших випусках; 11,2% вдалося протриматись 7—10 років (переважно фаховим та релігійним часописам); 8,5% — 4—6 років; 7,1% — менше року і тільки 5,6% — понад 10 років (це чотири газети і журнали, які побачили світ ще у XIX столітті);

— збільшення випуску преси за назвами прямо залежало від суспільно-політичних та економічних умов, цензурних та адміністративних рішень місцевої та столичної влади;

— сформувалася система волинської преси, представлена громадсько-політичними, офіційними, фаховими, релігійними, рекламно-довідковими, літературно-художніми, науково-популярними, сатиричними періодичними виданнями; переважна їхня більшість видавалась у губернському центрі — Житомирі (71%);

— преса стала дієвою громадсько-політичною та економічною силою, здатною протистояти офіційним урядовим та церковним виданням і позитивно впливати на розвиток місцевого господарства та бізнесу;

— незважаючи на складні умови, цензурні й адміністративні утиски, система волинської преси активно розвивалась і кількісно, і якісно до 1914 р., проте з початком Першої світової війни випуск більшості видань припинився, тільки 9 місцевих періодичних видань виходили і надалі.

² До типу "фахові періодичні видання" відносимо газети, журнали і бюлетені, створені з метою передавання спеціалістам певного профілю професійних знань, необхідних їм у практичній діяльності та підвищенні професійного рівня (детальніше обґрунтування див. [1, с. 27; 3]).

Список використаної літератури

1. Мілясевиц І. В. Періодичні видання Волинської губернії XIX — початку XX століття : іст.-бібліогр. дослідження / І. В. Мілясевиц. — Львів : Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника, 2004. — 376 с.
2. Мілясевиц І. Релігійні часописи Волинської губернії XIX — початку XX ст. / Ірина Мілясевиц // Вісник Книжкової палати. — 2005. — № 3. — С. 36—40.
3. Мілясевиц І. Типологічні характеристики преси Волині XIX — початку XX ст. / І. Мілясевиц // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — 2005. — Вип. 14. — С. 667—684.
4. Мілясевиц І. Волинська провінційна преса початку XX століття: утвердження демократичних цінностей / І. Мілясевиц // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — 2006. — Вип. 14. — С. 29—42.
5. Бондаренко В. Використання засобів журнальної реклами на прикладі житомирського видання "Голос пчеловода" (1913—1915) / В. Бондаренко, Н. Сидоренко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — 2003. — Вип. 11. — С. 626—634.
6. Сидоренко Н. Становлення і розвиток преси Волинської губернії / Н. Сидоренко, Н. Саралин // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — 2002. — Вип. 10. — С. 11—16.
7. Саралин Н. Періодика Волинської губернії, 1838—1917 рр. / Н. Саралин // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теоретич. конф., Львів 17—18 трав. 2002 р. / ред. М. М. Романюк — Львів, 2002. — С. 62—64.
8. Бойко А. Православна преса України 1900—1917 років : класифікація і систематизація / А. Бойко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — 2000. — Вип. 8. — С. 52—70.
9. Саралин Н. Українська тематика в житомирській газеті "Вольнь" / Н. Саралин, Н. Шудря // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів 24—26 жовт. 2003 р. / ред. М. М. Романюк. — Львів, 2003. — С. 213—219.
10. Дениско Л. Духовні журнали України XIX — початку XX століття як відбиття розвитку та поширення православ'я / Л. Дениско // Бібліотечний вісник. — 1998. — № 4. — С. 51—53.
11. Бойко А. Преса православної церкви в Україні 1900—1917 рр.: культура, суспільство, мораль / А. Бойко. — Д. : Дніпропетров. ун-т, 2002. — 306 с.
12. Животко А. Історія української преси / А. Животко. — К. : Наша культура і наука, 1999. — 368 с.
13. Библиография периодических изданий России, 1901—1916 : в 4 т. / сост.: Л. Н. Беляева, М. К. Зиновьева, М. М. Никифоров — Л. : ГПБ им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, 1958—1961.
14. Бойко М. Бібліографія періодики Волині / М. Бойко. — Блюментон : Волин. видав. фонд, 1982. — 156 с.
15. Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836—1944) : бібліогр. покажч. / уклад.: Ю. Лащук, Г. Бухало, О. Ошуркевич. — Львів : Львів. наук. б-ка, 1994. — 52 с.
16. Дениско Л. Релігійні православні періодичні видання XIX — початку XX століття у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : каталог / Л. М. Дениско. — К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2001. — 200 с.
17. Царский высочайший манифест 17 октября 1905 года // Правительственный вестник. — 1905. — 18 окт.
18. О временных правилах о повременных изданиях : именной Высочайший указ № 1879 от 24 ноября 1905 года // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при правительствующем Сенате, 1905. Отдел первый, второе полугодие. — СПб., 1905. — С. 3062—3068.
19. Об изменении и дополнении временных правил о повременной печати : именной Высочайший указ от 18 марта 1906 года. — Режим доступа: <http://www.old.frip.ru/newfrip/cnt/news/history/01/005>. — Загл. с экрана.
20. Про притягнення до відповідальності редактора газети "Вольнь" Коровицького за публікацію статей без дозволу цензури (1905—1906) // Центральний державний історичний архів України у Києві (ЦДІАУ) — Ф. 442, оп. 855, спр. 161. — Арк. 1—53.
21. Листування начальника Волинського губернського жандармського управління з Волинським губернатором про видання газет і журналів "Вольнская жизнь", "Вольнский вестник", "Возрождение", "Голос Вольни", "Известия Луцкого общества сельского хозяйства" і з'ясування політичної позиції редакторів // ЦДІАУ — Ф. 1335, оп. 1, спр. 741. — Арк. 204—243.
22. Махонина С. Я. Русская дореволюционная печать (1905—1914) / С. Я. Махонина. — М. : Изд-во Москов. ун-та, 1991. — 208 с.
23. Земська реформа 1864 р. // Енциклопедія історії України / ред. рада: В. М. Литвин (голова) [та ін.]. — К., 2005. — Т. 3. — С. 346.
24. Мілясевиц І. Роль волинського земства у формуванні системи місцевих періодичних видань на початку XX століття / І. Мілясевиц // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. — 2008. — Вип. 12. — С. 33—40.
25. Листи начальника Головного управління у справах друку до Волинського губернатора про причини закриття газет "Вольнская почта" і "Вольнский курьер" // Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге (РГИА) — Ф. 776, оп. 17 (1912), спр. 285. — Л. 5, 14.
26. Про звинувачення редактора газети "Вольнь" Т. П. Бортнікова у передрукуванні з журналу "Московский еженедельник" статті, яка закликала до знищення самодержавства // ЦДІАУ — Ф. 317, оп. 1, спр. 5212. — Арк. 1—28.
27. Постанова генерал-губернатора Трєпова від 25 січня 1912 р. про оштрафування редактора газети "Вольнь" за публікацію антиурядових статей // ЦДІАУ — Ф. 442, оп. 852, спр. 10. — С. 14—23.
28. Про накладання на редактора газети "Вольнская почта" штрафу в 300 руб. ; Про накладання адміністративного штрафу на редактора газети "Вольнская почта" // ЦДІАУ — Ф. 442, оп. 862, спр. 10. — Арк. 32—36, 85, 86, 89.
29. Арест редактора ["Вольнской почты"] // Вольнский курьер. — 1912. — № 1. — С. 3.
30. [О прогрессивной прессе Вольни] // Русское слово. — 1912. — 26 сент. — С. 1.
31. Мілясевиц І. В. Чи був "Почаевский листок" "царславно-чорносотенним" журналом? / І. В. Мілясевиц // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів 24—26 жовт. 2003 р. / ред. М. М. Романюк. — Львів, 2003. — С. 264—270.

Освещается история вольнской печати начала XX века, производится ее статистический анализ, выясняются причины эволюционных процессов, характеризуется изменение в тематико-типологическом составе и жанровых особенностях периодических изданий.

The article deals with the history of Volyn' periodicals of the beginning of the 20-th century, their statistical data are analyzed, causes of evolutionary processes are cleared, change in their genres and classifications are characterized.

Надійшла в редакцію 28 лютого 2013 року